

TANZİMAT'IN İLK YILLARINDA ERZURUM'UN CİZYE GELİRİ VE REÂYÂ NÜFÜSÜ

Cevdet Küçük

Gayr-i müslim tebedan askerî hizmetlere karşılık olarak, 14-75 yaşları arasında bulunan sağlam erkek nüfustan alınan cizye vergisi, önemli bir gelir kaynağı idi. Şer'î bir vergi olan cizye'nin tarh ve taksiminde tanzimata kadar herhangi bir değişiklik yapılmadı. Yalnız tevziinde ve tahsilinde bazen ıslahat yapıldı. Mükellefler, zengin, orta halli ve fakir oluşlarına göre alâ, evsat ve ednâ diye üç sınıfa ayrılır, alâdan 30, evsattan 20 ve ednâdan 10 akçe alınır¹. Fakat bu her yerde aynı değildi. Meskûkât fiatı düştükçe verilen fetvalarla cizye miktarı tayin edilirdi. III. Murat zamanında devletin varidâtı artırıldığı sıralarda cizyeye de zam yapılarak alâ 45, evsat 30 ve ednâ 15 akçeye yükseltildi².

Cizye hakkında önemli ıslahat Köprülü-zâde Mustafa Paşa'nın sadâreti sırasında yapıldı. Cizye eskiden olduğu gibi yine üç sınıf üzerinden alâsından 48, evsatından 24 ve ednâsından 12 dirhem gümüş alınması kararlaştırıldı. O sıralarda Şerifî adı verilen altın, 12 dirhem gümüşe eşit olduğundan alâdan 4, evsattan 2 ve ednâdan 1 altın alınması ve memleketin her yerinde eşit şekilde toplanması nizâma bağlandı³. Fakat en önemli ıslahat cizyenin toplanması usûlünde yapıldı.

Cizye, eskiden mahallerince toplanır ve hazineye gönderilirdi. Ancak, verginin gerek tahakkukunda ve gerekse tahsilinde çeşitli yolsuzluklar ve şikâyetler olmaktaydı. Vergi mükelleflerinin düzenli bir şekilde sayımları yapılmıyor ve gerçek mükellefler tesbit edilemiyordu. Bu yüzden bir taraftan

1 Cizye hakkında geniş bilgi için bk. C.H. Becker, *Cizye* mad. 1A; Boris Christoff Nedkoff, *Osmanlı İmparatorluğunda cizye*, (trc. Şinasi Altundağ), *Belâleten* 32, Ankara 1944.

2 Mehmet Zeki Pakalın, *Cizye* mad. *Tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*, İstanbul 1946, c. I, s. 301.

3 Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-vukûât*, İstanbul 1327, c. I, s. 100.

devletin geliri azalıyor, bir taraftan da vergi mükellefleri mağdur oluyorlardı. Bu durumun düzeltilmesi için bir takım yeni tedbirler alındı. Cizye mükelleflerinin gerçek miktarını tesbit etmek ve sınıflarını belirtmek amacıyla, Cizye Muhassıllığı tarafından mükelleflerin ellerine verilme üzere her yıl değişen renkli cizye senetleri tanzim edildi. Alâ, evsat ve ednâ diye mühürler kazdırılarak bu senetler mühürlendi. Aynı kanunla cizyenin tahsili, mirî tarafından tayin olunacak «Cizyedâr»lara bırakıldı. Bunlara maaş karşılığı olarak alâ evrâk'a 10, evsat'a 8 ve ednâ evrâk'a 4 para âidât tahsis edildi. Her kazanın cizye evrâkı Hazîne-i Maliye'den tanzim edildikten sonra Bohçalara konularak ağızlarının mühürlenmesi ve cizyedârlar vâsıtasıyla mahallerine gönderilmesi kararlaştırıldı. Cizyedârlar tarafından mahalline getirilen Bohçalar Muharrem ayı gelince mahkemeler huzûrunda açılarak mükelleflere dağıtılacak ve üç ay içinde vergiler toplanacaktı. Muharrem ayı gelmeden Bohçaların açılması ve tayin edilen zaman dışında vergi talep edilmesi kat'î surette yasaktı⁴. Fakat gayet iyi niyetlerle ortaya konulan bu tedbirler de bir işe yaramadı. Devlet mâlî darlığa düştükçe vakti gelmeden de cizye toplamağa devam etti. Ayrıca cizyedârlar da kendilerine verilen âidâtla yetinmeyip alâdan 12, evsattan 9 ve ednâdan 6 para maişet ve birer para da kitâbet ücreti almağa başladılar⁵. Bu durum zamanla daha da arttı.

Bilindiği gibi Cizye vergisi hiçbir zaman tımar ve zeâmet erbâbına terk edilmemiştir. Tanzimâtın ilânına kadar dâima Cizyedârlar, tahsildârlar, mübâşirler ve diğer husûsî memûrlar tayin edilerek onlar vâsıtasıyla hazîne nâmına toplatılmıştır⁶. Fakat gerek bu memurların hazîne aleyhine yaptıkları usulsüzlükler ve gerekse para darlığı yüzünden cizye de diğer vergiler gibi iltizama verilmeğe başlandı. Mültezimler de çeşitli usulsüzlüklere baş vurdıklarından, Devlet aleyhine olan zararları, şimdi vergi vermekle mükellef olanlar katlanmak zorunda kaldılar. Cizyenin tahsili Baş Mültezime terkedildi. Bu da kendi tarafından takriben 180'e varan tahsildarlarını memleketin dört bir tarafına tayin ederdi. Defterdârlığın sekizinci kalemi olan Cizye muhâsbesi kalemi, sene'de 15 milyon cizye kâğıdı çıkarıyordu. Cizye kâğıtları her muntaka için muayyen miktarda idi. Kaide olarak reâyâ nüfusu azalıp çoğaldığı takdirde dahi bu miktar değişmezdi. Cizye Bohçalarını alarak mahallerine giden tahsildarlar, ellerindeki bütün cizye senetlerini mevcut reâyâ'ya zorla tevzi etmeğe çalışırlardı. Cizyeden muâf olanlardan da zorla

4 Mustafa Nuri Paşa, *aynî eser*, s. 100.

5 Mehmet Zeki Pakalın, *aynî mad.*

6 Ahmed Vefik, *Tekâlif kavâidi*, İstanbul 1330, c.I, s. 47.

alırlardı. Diğer taraftan, Devlet mâlî sıkıntıya düştüğü uzamanlarda vergi mültezimlerine daha fazla cizye kâğıdı sürümünü temin etmelerini ve vaktinden önce tahsilât yapmalarını teşvik ediyordu. Tahsildarlar vâdesi gelmeden yeni senenin vergisini toplamağa devam ettiler. Ayrıca ne kadar cizye senedi tevzi ederlerse o kadar menfaat temin ettiklerinden yollarda rasladıkları ecnebilere de cizye almağa başladılar. Bunların sınıflarını da giyim ve görünüşlerine göre tayin ederlerdi⁷.

Cizyenin tahsilindeki bu usulsüzlükler zamanla daha da arttı. Bu yüzden çeşitli huzursuzluklar ortaya çıktı. Reâyâ büyük guruplar halinde başka yerlere göç etti⁸. Göçler yüzünden reâyâ nüfusu azaldığı halde cizye senetlerinin miktarı sâbit kaldığından, bulunmayanların cizyeleri de mevcut reâyâdan zorla alınmağa başlandı. Erzurum ve havalisinde yaşayan reayanın büyük bir kısmı Rusya'ya göç etti. İlk büyük göç 1829 yılında oldu. Erzurum'u üç ay işgal altında tutan Ruslar, çekilirken bilhassa sanayi erbâbı olan 41.000 hâne Ermeni'yi de beraber götürdüler⁹. Daha sonraki yıllarda gerek cizye vergisinin toplanmasındaki usulsüzlükler, gerek diğer sebeplerden dolayı daha bir çok reâyâ Erzurumdan başka yerlere göç etti. Cizye hâlâ eski kayıtlara göre ihâle edildiğinden mevcut reayanın çeşitli sızlanmalarına sebep oluyordu. Nihâyet Erzurum reâyası, patrikleri vâsıtasıyla Bâb-ı Âlî'ye müracaat ederek ölen veya başka yerlere göç edenlerin cizyelerinin kendilerinden alınmamasını istediler¹⁰. Bunun üzerine daha sonra bahsedeceğimiz reayanın nüfus sayımı yapılarak gerçek mükelleflerin durumu ortaya çıkarılmağa çalışıldı.

Cizyenin tevzi ve tahsilindeki mühim ıslahatlardan biri de II. Mahmud devrinde yapıldı. Bütün devlet müesseselerinde köklü reformlara girişen Pâdişâh, bilhassa yeni askerî teşkilâta mâlî imkân sağlamak için Mansûre hazinesini kurdu. Bir çok gelir kaynağı ile birlikte cizye vergisini de bu hazîneye irâd kaydetti. Ayrıca cizye gelirinde görülen düşüşü önlemek için bazı tedbirler aldı. Cizye toplayıcılarının yaptıkları usulsüzlüklerin ortadan kaldırılması için 1246 (1830) da bir kararnâme neşredildi. Mükelleflerden cizye ile birlikte mübâşiriyye, tahsildariyye, kefileme ve kolcu hakkı gibi çeşitli isimler altında para alınması yasaklandı. Buna karşılık alâ evrâka ikibuçuk, evsata bir buçuk ve ednâ evrâka da bir kuruş zam yapıldı. Alânın iki, evsatın

7 Boris Christoff Nedkoff, *aynî eser*, s. 624.

8 Boris Christoff Nedkoff, *aynî eser*, s. 627.

9 Mehmed Nusret, *Târihce-i Erzurum*, İstanbul 1338, s. 55.

10 BA (Başbakanlık Arşivi), Cevdet tasnifi, Maliye, Nr. 22496.

bir ve ednânın yarım kuruşu cizyedârlara terk edildi. Geriye kalan yarımşar kuruşun dörder parası harç-ı aklâm olmak üzere mahallerine, yedişer parasının kefilleme akçesine ve dokuzar parasının da ceride odasının maaş ve masraflarına karşılık olmak üzere hazineye gönderilmesine; ayrıca cizyedârlar tarafından gönderilecek tahsildarlara kazâ, nahiy ve köylerde kaldıkları müddet zarfında zarûrî masrafları için reâyâ tarafından beher neferine yüz dirhem nân-ı azîz ve binek hayvanlarına birer kutu arpa ve dörder okka saman verilip başka bir şey verilmemesi nizâm altına alındı¹¹.

Fakat bu şekilde asıl cizyeye ilâveten alınacak miktar ile memurlara ve bineklerine verilecek yiyecek meselesi reâyâ arasında hoşnutsuzluk yarattı. Çeşitli şikâyetlere sebep oldu. Bunun üzerine 1249 (1833) yılında ikinci bir kararname daah neşredildi. Buna göre, asıl cizye miktarının dışında yem-yiyecek adıyla kimseden bir şey alınmaması ve muâflardan cizye talep edilmemesi emredildi¹².

Bu kararnâmeye rağmen cizye toplayan memurların usûlsüzlükleri devam ettiğinden 1250 (1834) yılında bir irâde çıkarıldı. Cizyenin toplanması yeni bir nizâma bağlandı. Bütün vergi memurları ve kolcular kaldırıldı. Cizyenin toplanması her kazâda kadının başkanlığında kurulacak bir meclise bırakıldı. Irâdeye göre hıristiyanlar da bu meclise katılacaklardı¹³. Ayrıca cizyenin nisbeti de yeniden düzenlendi. Bir dirhem gümüşe mukabil bir kuruş hesabıyla alâsı için 48, evsati için 24 ve ednâsı için 12 kuruş alınan cizye, sikke üzerine yapılan bir hesap neticesinde yeniden ayarlandı. Alâsı 60, evsati 30 ve ednâsı 15 kuruşa yükseltildi¹⁴.

Erzurum Eyâletinin cizye geliri de irâde gereğince, Erzurumda bulunan XVI. Alay Piyâde Asâkir-i Mansûre-i Muhammadiye'nin maaş, mâhiyye ve tâ'yînât bahalarına tahsis edildi. 1249 (1833) ve 1250 (1843) yıllarında yapılan ıslahatlar sırasında bu serhat şehrimizin cizye durumunu Başbakanlık Arşivinde bulunan vesikalardan tesbit etmeğe çalıştık. Mansûre hazinesi tarafından bu iki yıla âit cizye ile hâne avârızının tahsili Hâcegân-ı Dîvân-ı hümâyûndan Erzurum eski gümrükçüsü Hüseyin Rüşdü Efendiye emâneten ihâle edildi. Hüseyin Rüşdü Efendi, iki yıllık hâsılat ile giderleri bildiren defterleri ve tevzi edilmeyen cizye evrâkını baş şehre gönderdi¹⁵.

11 Ahmed Vefik, *ayni eser*, s. 46.

12 Ahmed Vefik, *ayni eser*, s. 46.

13 B.C. Nedkoff, *ayni eser*, s. 627-28.

14 B.C. Nedkoff, *ayni eser*, s. 627-28; Ayrıca bk. A. Vefik, *ayni eser*, s. 47.

15 BA., *Cevdet tasnifi, Maliye*, Nr. 15420.

Gönderilen defterler üzerinde Mansûre hazinesinde yapılan hesaptan anlaşıldığına göre; Erzurum'un 1249 yılına ait toplam cizye geliri 3 yük 55188 kuruştur¹⁶. Bunun 620 kuruşu bohça küşâdiyesi olarak düşüldükten sonra geriye kalanının, iki kalem 3 yük 45240 buçuk kuruşu zamâyim-i şer'îye-i selâse ve mal-ı kadîm tertibâtından olarak mansûre hazinesine, iki kalem 7192 kuruşu kefilleme ve vezâif tertibâtından olarak Hazine-i Âmire hisselerine, 2135 buçuk kuruşu da harç-ı aklâm olarak kalemine ait bulunmuştur. Erzurum'un aynı yıla ait avârız geliri ise 9210 kuruştur. Bunun bir kaç kalem 5201 kuruşu mal, kalemiyye ve iş harcı olarak mirî tarafına ve mahallerine, 4009 kuruşu da fazla-i idâre olarak Mansûre Hazinesine âit görülmüştür.

Adı geçen cizyenin 1250 senesine mahsûben hâsılatı 4 yük 88520 kuruştur¹⁷. Bu yekûndan zam-ı râbiden muayyen cizyedâr maaşı olan 16284 kuruş düşüldükten sonra, geriye kalanın üç kalem 4 yük 57029 kuruşu zamâyim-i şer'îye-i selâse ve mal-ı kadîm tertibâtından ve zam-ı râbi kusurundan olarak Mansûre hazinesine, 13504 kuruşu vezâif, kefilleme ve ceride maaşı tertibâtından olarak Hazine-i Âmire hisselerine ve 1703 kuruşu da harç-ı aklâm olarak kalemine ait bulunmuştur. Aynı yıla mahsûben toplanan 10250 kuruş avârızın aynı şekilde bir kaç kalem 5201 kuruşu mal, kalemiyye ve iş harcı olarak Mirî'ye ve mahallerine, geriye kalan 5049 kuruşu fazla-i idâre olarak Mansûre Hazinesine ait görülmüştür.

Mansûre Defterdârının yapmış olduğu bu hesâp uygun bulunduğu takdirde, zamâyim-i şer'îye-i selâse ve mal-ı kadîm tertibâtından ve zam-ı râbi fazlası olan meblâğın, fazla-i idâre olarak Mansûre hazinesine irâd kaydedilmesi ve Hazine-i Âmirenin istediği meblağın Mansûre Hazinesinden ödemesi ve harç-aklâm masrafları mahallerine nakden ödenmek üzere cizye muhâsebesine kaydedilerek «Balâsı Defterlü» Mansûre hazinesine ve icâbına göre «Mirî zimmeti Defterlerine» adı geçen avârızın keyfiyeti malûm olmak için «mevkûfat kalemi»ne ilmühaberleri ve Hüseyin Rüşdü Efendiye de muhâsebe sûreti gönderilerek tesviyesine başlanacağı bildirildi¹⁸. Bunun üzerine yapılan hesaplar yerinde ve uygun bulunarak icâbının yapılması için irâde çıktı.

16 Hüseyin Rüşdü Efendi'nin hesâp defterinde, 3 yük 55174 buçuk kuruştur.

17 Hüseyin Rüşdü Efendi'nin hesap defterinde, 4 yük 52741 buçuk kuruştur.

18 BA., *Cevdet tasnifi, Maliye*, Nr. 15420 de Mansûre defterdârının teskiresi.

1249 (1833) ve 1250 (1834) yıllarına ait ayrı ayrı tanzim edilmiş olan bu defterleri aynen yayımlıyoruz. Araştırmalarımız esnasında yalnız Erzurum Merkez Sancağına ait defterleri bulabildik. Diğer sancaklara ait defterleri bulamadık. Yalnız aynı vesikaların içinde Van eyâletine ait defterlere de rastladık¹⁹. Fakat Van eyâletinin defterlerini bu makalemizde yayınlamadık. Erzurum'a ait cizye defterlerinin ilk sahifelerinin fotokopisini makalemizin sonuna koyduk²⁰.

Bi-tevfîki'llâhi taâlâ iki yüz kırk dokuz senesine mahsûben bi'l-emâne cem ve cibâyeti bâ-irâde-i seniyye-i şâhâne muhavvel uhde-i çâkirî buyurulan gayr-ez kazâ-i Malazgirt Erzurum ve hâvi olduğu kazâ' ve kurâ'sında kâin ehl-i zimmet reâyâsinun cizye-i seneviyelerinin hâsilâtı ve sene-i merkûme mahsûb eyâlet-i mezbûr dâhilinde vâkî bazı kazâlar'dan hâsil olan hâne-i avâriz ve bedel-i nüzl malları bâ-marîfet-i şer' ve marîfet-i çâkirîyle tahsil olunarak cizye-i mezkûr ve mâl-i avâriz ve bedel-i nüzl'ün defter-i esâmesidir ki zikr olunur. sene 49 :

YEKÛN-I İCMÂL-İ HÂSİLÂT²¹ :

TOPLANAN CİZYE : TOPLANDIĞI YER :
KURUŞ

18575	Nefs-i şehir-i Erzurum.
47350	Ova-yı Erzurum.
30650	Kazâ-i Pasin ve Micingirt.
02055	Kazâ-i Tortum.
06300	Kazâ-i İspir.
104930	YEKÛN
016848	Kazâ-i Bayburt.
028164	Kazâ-i Tercan.
039636	Buçuk Kazâ-i Erzincan.
018744	Kazâ-i Kemah ve tevâbi-u-hâ.
032160	Kazâ-i Kiğı.
240482	Buçuk YEKÛN
070000	Kazâ-i Karahisâr-ı Şarkî.

19 BA., *Cevdet tasnifi, Maliye*, Nr. 15420.

20 Bk. Levha I ve II.

21 Her kazâ önce yan yana yazılmış ve altlarında toplanan cizye miktarı belirtilmiştir. Ayrıca alt alta yazılarak toplam cizye geliri hesaplanmıştır.

010000	Kazâ-i Hınıs ve Tekman.
004692	Kazâ-i Kovans ve tâbi-i Gümüşhâne.
030000	Kazâ-i Kars ve tevâbi-u-hâ.
355174	Buçuk kuruş YEKÛN

Eyâlet-i mezbûr dâhilinde vâkî zikr-i âti bazı kazâlardan hâsil olan hâne-i avâriz ve bedel-i nüzl mallarının esâmesidir :

750	Kuruş Nefs-i şehir-i Erzurum.
2000	Kuruş Ova-yı Erzurum.
2500	Kuruş Kazâ-i Tercan.
860	Kuruş Kazâ-i Erzincan.
700	Kuruş Kazâ-i Bayburt.
6810	Kuruş Yekûn
500	Kuruş Kazâ-i Tortum.
1900	Kuruş Kazâ-i Hınıs ve Tekman.
9210	Kuruş Yekûn

YEKÛN-I İCMÂL-İ HÂSİLÂT :

355174	Buçuk kuruş Mâl-i Cizye.
009210	kuruş Mâl-i Avâriz ve bedel-i nüzl.
364384	Buçuk kuruş yekûn.
000620	kuruş Bir resm-i âdi, hâkim efendiye verilen bohça küşâdiyesi.
363764	Buçuk kuruş kalan.

Sene-i merkûme mahsûben mâl-i mezkûrdan memhûr makbûz senedâti mâcibince bâ-irâde-i seniyye Asâkir-i mansûrenin maâş ve mâhiyye ve tayî-nât ve masârif-i sâireleri için Erzurum Vâlisi ve Aktâr-ı Şarkîye seraskeri devletlü, übhettlü veliyyün-nisam Esad Paşa hazretlerine ve Asâkir-i merkûme müdürü Hüseyin Ağ'a verilen meblağ-ı mezkûrun esâmesidir ki zikr olunur:

KURUŞ : VERİLDİĞİ YER :

60049	15/M/49 ²² Asâkir-i merkûmenin 48 senesi güzeşte re-cebe mahsûben müşârun-ileyh hazretlerine verilen maâş ve mâhiyyeleri gayr-ez mâl-i ihtisâb.
-------	--

22 Hicri aylar makalemizde şu harflerle kısaltılarak gösterilmiştir: M. Muharrem, S. Safer, Ra. Rebullevvel, R. Rebulâhir, Ca. Cemazıyelevvel, C. Cemaziyelâhir, B. Receb, Ş. Şa'bân, N. Ramazân, L. Şevval, Za. İlka'de, Z. Zühicce.

64690	15/S/49 Asâkir-i merkûmenin gûzeşte şa'bân mahsûben Müşârün-ileyh hazretlerine verilen maâş ve mâhiyyeleri.
87030	1/C/49 Asâkir-i merkûmenin 49 muharrem ve safere mahsûben müşârün-ileyh hazretlerine verilen maâş ve mâ-mâhiyyeleri gayr-ez mâl-i ihtisâb.
79415	26/B/49 Asâkir-i merkûmenin sene-i mezkûr rebülevveline (mahsûben) müşârün-ileyh hazretlerine verilen maâş ve mâhiyyeleri.
70000	17/N/49 Asâkir-i merkûmenin rebülevvel ğurresinden şa'bân nihâyetine kadar 6 aylık tayînât-bahâsı için müdür-i mûmâ-ileyh'e verilen.
361184	YEKÛN
001733	Ğurre-i muharrem 250 Asâkir-i merkûmenin zilhicce tayînâtına mahsûben müdür-i mûmâ-ileyh'e verilen.
362917	YEKÛN

Mâl-i mezkûrden sene-i merkûme mahsûben bâ-senedât-ı zahriyye verilen vazâyifâtın esâmesidir :

KURUŞ : VERİLDİĞİ YER :

88 Buçuk	Hakkı Efendi birâder-zâdesi Abdülazîz Efendiye.
88 Buçuk	Efendi-i mûmâ-ileyh'in birâder-zâdesi Şeyh İbrâhim Efendiye.
88 Buçuk	Şeyh Ahmet-zâde (ملاطه) vazîfesi.
59	(ملاطه) vazîfesi.
65 Buçuk	Ğürcü Mehmed Paşa Câmii hademesinin vazîfesi.
390	YEKÛN
058 Buçuk	Veliyyüddin ve Abdülkâdir ve Mehmed vazîfesi.
118	(...)²³ Mahmud Ağa vazîfesi.
057 Buçuk	Vâiz Hayrullâh Efendiye.
008 Buçuk	Farrâş İbrâhîm halîfeye.
090	Erzincanda Ğülâbi Bey Câmii-i şerîfi hademesine.
722 Buçuk	YEKÛN
066	Kars müftisi (...)²⁴ Mehmed Ârif vâzîfesi.

23 Bu kısım okunamadı.

24 Bu kısım okunamadı.

019 Buçuk	Abdüllâtîf vazîfesi.
039 Buçuk	İlyâs Paşa Câmîinin su yolcularına verilen.
847 Buçuk	YEKÛN

YEKÛN-I İCMÂL-İ MASÂRİFÂT :

362917 Kuruş	Ber-vech-i bâlâ Asâkir-i merkûmenin maâş ve mâhiyye ve tayînât-ı lâzîmeleri.
000847 Buçuk	kuruş Ber-vech-i balâ verilen vazâyifât.
363764 Buçuk	kuruş YEKÛN

YEKÛN-I İCMÂL-İ VÂRİDÂT :

363764 Buçuk	kuruş Ber-vech-i bâlâ yekûn-ı vâridât.
363764 Buçuk	kuruş Ber-vech-i bâlâ yekûn-ı masârifât-ı ifrâzşud.
000000	

Ber-vech-i meşrûh

Sene-i merkûme mahsûben hâsıl olan emvâl-i cizye ve mâl-i avârız ve bedel-i nüzl ber-vech-i bâlâ yekûn-ı defter-i icmâl üç yük altmış üç bin yedi-yüz altmış dört buçuk kuruşa bâliğ olup bâ-irâde-i seniyye memhûr makbûz senedâtı mûcibince Asâkir-i merkûmeye verilen maâş ve mâhiyye ve tayînât-ı lâzîmeleri ve bâ-senedât-ı zahriyye verilen vazâyifât ol mikdâr meblağa resîde olmuş ve vâridâtla masârifâtı bi'l-muvâzene bâkî bir şey görünmemiş olmağla işbu mahalle şerh verilerek temhûr olundu.

Bende-i esseyyid Hüseyin Rüştü an-hcegân-ı emîn-i Ğümrük-i emtia ve nâzir-ı ihtisâb ve hazînedâr-ı Erzurum hâlâ

Hurrîre hâze'd-defter be-marîfet-i min Yustemed aleyhi esseyyid Halil Sıdkı elkâdi bi-medîne-i Erzurum nemekahî'l-fakîr-ün-leyh izze şâ-nuhû.

(Mühür)

Esseyyid Hüseyin Rüştü

(Mühür)

Yârâb sehîlülumâr Esseyyid Halil Sıdkı

KÜŞÂD OLUNAN CİZYE BOHÇASI VÂCİB SENE 49 :

Evrâk-ı alâ :	Evrâk-ı evsat :	Evrâk-ı ednâ :	
Aded	Aded	Aded	
1300	14500	1837	[Bohça'dan çıkan evrâk adedi]
595	13121	977	Masârifât
0705	01379	0860	[Tevzî edilemiyen]

ZİKR-İ ÂTİ KAZÂLARA SARF OLUNAN EVRÂK-I CİZYE :

Alâ :	Evsat :	Ednâ :	
Aded	Aded	Aded	
60	634	40	Nefs-i Erzurum.
00	1960	26	Ova-yı Erzurum.
00	1270	14	Kazâ-i Pasin ve Micirgirt.
00	0086	00	Kazâ-i Tortum.
00	0264	00	Kazâ-i İspir.
60	4214	80	YEKÜN
00	0702	00	Kazâ-i Bayburt.
00	1174	00	Kazâ-i Tercan.
220	1200	23	Kazâ-i Erzincan.
050	0662	38	Kazâ-i Kemah.
000	1340	00	Kazâ-i Kiğı.
330	9292	141	YEKÜN
200	2342	350	Kazâ-i Karahisar-ı Şarkî.
000	0362	109	Kazâ-i Hınıs ve Tekman.
015	0157	017	Kazâ-i Kovans tâbi-i Gümüşhâne.
050	0968	361	Kazâ-i Kars ve tevâbi-u-hâ
995	13121	978	YEKÜN

BOHÇA-İ EVRÂK-I CİZYE-İ ERZURUM VÂCİB SENE 49 :

Evrâk-ı alâ :	Evrâk-ı evsat :	Evrâk-ı ednâ :	
Aded	Aded	Aded	
1837	10418	3041	Mîrî mührüyle iâde olunan Bohça.
1300	14500	1837	Balâda terkîm olunan Bohça. Kü- şâd olmuş.

3137	24918	4878	YEKÜN
595	13121	977 ²⁵	Ber-vech-i balâ sarf olunan evrâk-ı cizye fîrû-nihâdeşut.
2542	11797	3901	[TEVZÎ EDİLEMEYİP ARTAN]

Ber-vech-i meşrûh

Balâda terkîm olunduğu üzere küşâd olunan bir kıt'a cizye Bohçasın-
dan ber-mucib-i terkîm kazâlara sarf olunmuş olan evrâk-ı cizye led'el-ifrâz
diğer bir kıt'a mîrî mührüyle memhûr Bohça ile sâliju'z-zikr küşâd olunan
Bohçadan iki bin beş yüz kırk iki aded evrâk-ı alâ ve on bir bin yedi yüz
doksan yedi aded evrâk-ı evsat ve üç bin dokuz yüz bir aded evrâk-ı ednâ
bâki kalmış ve memhûren bu def'a takdîm kılınmış olduğu işbu mahalle şerh
verilerek temhîr olundu.

*Bende-i esseyyid Hüseyin Rüşdü an-
hâcegân-ı emîn-i Gümrük-i emtia
ve nâzır-ı ihtisâb ve hazinedâr-ı
Erzurum hâlâ*

(Mühür)

Esseyyid Hüseyin Rüşdü

*Hurrîre bâze'd-defter be-marifet-i
min yu'temed aleyhi esseyyid Halil
Sıdkı elkâdî bi-medîne-i Erzurum
nemekahül'-jakîrûn-leyh izze şânu-
hû.*

(Mühür)

Yârâb sehhlîlumûr Esseyyid
Halil Sıdkı

*Bi-tevfîkollâhi ta'âlâ bâ-emr-i âlî iki yüz elli senesine mahsûben bi-l-
emâne cem-u cibâyeti muhavvel-i uhde-i çâkîrî buyrulan gayr-ez kazâ-i Ma-
lazgird Erzurum kalemi Gebrân cizyesinin hâvî olduğu kazâ' ve kurâ'sında
kâin ehl-i zimmet reâyâsına Erzurum vâlisi ve Aktâr-ı Şarkîye Seraskeri
devletli Esad Paşa hazretlerinin inzimâm-ı re'y ve marifeti ve marifet-i şer-
ve rüesâ-yı milelden kara-baş ve koca-başları marifetleriyle esnâf-ı selâse
istibârîyle tevzi-i evrâk olunarak zamâyim-i şer'iyye nefsi-i Erzurumda cibâ-
yet ve icrâ' olunduğu misillü Erzurum kaleminin hâvî olduğu kazâ' ve kurâ'-
sında dahi tıbk-ı emr ve fermân buyurulduğu üzere tahsîl ve ifâ olunmuş ol-
duğundan kâğıd ve yazıcı ve kolcu parası ve çocuk (بوسه‌سی) ve nâm-ı âhâr-
la bir akçe ve bir habbe bir kimesneden ahz olunmadığına ve emvâl-i cizye
cibâyetine tasvîn olunan me'mûrînin yem ve yiyecek masârifâtı ile mâhiyye-
leri emvâl-i cizyeden itâsı bî'z-zarûre icâbetmiş olduğuna veya marifet-i şer-*

25 Defterde 977 olarak yazılmış. Aslında 978 olması lâzım.

emvâl-i cizyeden me'mûrinin yem ve yiyecek masârifâtıyla mâhiyyeleri itâ olunmuş olduğuna binâen gayr-ez masârifât sene-i mezkûre mahsûben bermûcib-i nizâm cibâyet olunan Erzurum kalemi Gebrân cizyesi hâslâtı ve sene-i merkûme mahsûben kalem-i mezbûr dâhilinde vâki bazı kazâlardan hâsil olan hâne-i avâriz ve bedel-i nüzl malları defteridir ki ber-vech-i âfî ale'l-esâmî beyân olunur.

TOPLANAN CİZYE: TOPLANDIĞI YER :

KURUŞ

38385	Nefs-i şehr-i Erzurum.
64435	Ova-yı Erzurum ²⁶ .
4254	250 senesi muharremü'l-harâmın ğurresinden receb-i şerifin nihâyetine kadar yedi mâh müddette me'mûr ve kâtib ve sarrâf ve uşâk mâhiyyeleriyle tayînât bahâları masârifî.
57181	KALAN
46530	Kazâ'-i Pasin-i Ulyâ.
2491 Buçuk	250 senesi muharremü'l-harâmın ğurresinden cemâziyelâhir nihâyetine kadar altı mâh müddette kâtib ve sarrâf ve uşâk mâhiyyeleri ile tayînât bahâları masârifî.
44038 Buçuk	KALAN
15690	Kazâ'-i Pasin-i Süflâ.
1213 Buçuk	250 senesi muharremü'l-harâmın ğurresinden rebiülâhirin nihâyetine kadar dört mâh müddette kâtib ve sarrâf ve uşâk mâhiyyeleriyle tayînât bahâları masârifî.
14476 Buçuk	KALAN
7740	Kazâ'-i İspir.
747	250 senesi muharremü'l-harâmın ğurresinden rebiülâhir nihâyetine kadar dört mâh müddette kâtib ve uşâk mâhiyyeleriyle tayînât bahâları masârifî.
6993	KALAN
2625	Kazâ'-i Tortum.

²⁶ Defterlerde her kazadan toplanan paradan yapılan harcamalar yanına kırmızı kalemle yazılmış, toplanan paradan çıkarılarak altına kalanı yazılmıştır. Defterlerde yanyana yazılı şolan bu açıklamaları biz alt alta gösterdik.

342 Buçuk	250 senesi muharremü'l-harâmın ğurresinden rebiülevvel nihâyetine kadar üç mâh müddette kâtib ve sarrâf ve uşâk mâhiyyeleriyle tayînât bahâları masârifî.
2282 Buçuk	KALAN
39585	Kazâ'-i Tercan.
2742	50 senesi muharremü'l-harâmın ğurresinden receb-i şerif nihâyetine kadar yedi mâh müddette kâtib ve sarrâf ve uşâk mâhiyyeleri ile tayînât bahâları masârifî.
36843	KALAN
44550	Kazâ'-i Kiğı.
3540 Buçuk	50 senesi muharremü'l-harâmın ğurresinden receb-i şerif nihâyetine kadar yedi mâh müddette kâtib ve sarrâf ve uşâk mâhiyyeleriyle tayînât bahâları masârifî.
41009 Buçuk	KALAN
27045	Kazâ'-i Bayburt.
2715	50 senesi muharremü'l-harâmın ğurresinden rebiülâhir nihâyetine kadar dört mâh müddette kâtib ve sarrâf ve uşâk mâhiyyeleriyle tayînât bahâları masârifî.
24330	KALAN
20100	Kazâ'-i Hınıs-Tekman.
2555	50 senesi muharremü'l-harâmın ğurresinden camâziyelâhir nihâyetine kadar altı mâh müddette me'mûr ve kâtib ve sarrâf mâhiyyeleri ile tayînât bahâları masârifî.
17545	KALAN
47250	Kazâ'-i Erzincan.
3346	50 senesi muharremü'l-harâmın ğurresinden camâziyelâhir nihâyetine kadar altı mâh müddette kâtib ve sarrâf ve uşâk mâhiyyeleriyle tayînât bahâları masârifî.
43904	KALAN
22305	Kazâ'-i Kemah ve Tevâbiu-hâ.
2880	50 senesi muharremü'l-harâmın ğurresinden camâziyelevvel nihâyetine kadar beş mâh müddette

me'mûr ve kâtib ve sarrâf ve uşak mâhiyyeleriyle tayinât bahâları masârifi.

19425

KALAN

25950

KARS VE TEVÂBİ-U-HÂ.

1991 Buçuk

49 zilhicce ğurresinden 50 senesi rebiülâhîr nihayetine kadar beş mâh müddette me'mûr ve kâtib ve sarrâf ve uşak mâhiyyeleriyle tayinât bahâları masârifi.

23958 Buçuk

KALAN

80955

Kazâ'-i Karahisar-ı Şarkî ve Tevâbi-u-hâ.

4450

49 zilhicce ğurresinden 50 camâziyelâhîr nihayetine kadar altı mâh müddette me'mûr ve kâtib ve uşak mâhiyyeleriyle tayinât bahâ masârifi.

76505

KALAN

5865

Kazâ'-i Kovans tâbi-i Gümüşhâne.

YEKÛN-I İCMÂL-İ HÂSİLÂT :

TOPLANAN CİZYE: TOPLANDIĞI YER :

KURUŞ

38385

Nefs-i şehri-i Erzurum.

57181

Ova-yı Erzurum.

44038 Buçuk

Kazâ'-i Pasin-i Ulyâ.

14476 Buçuk

Kazâ'-i Pasin-i Süflâ.

06993

Kazâ'-i İspir.

161074

YEKÛN

002282 Buçuk

Kazâ'-i Tortum.

036843

Kazâ'-i Tercan.

041009 Buçuk

Kazâ'-i Kiğı.

024330

Kazâ'-i Bayburt.

017545

Kazâ'-i Hınıs-Tekman.

283084

YEKÛN

043904

Kazâ'-i Erzincan.

019425

Kazâ'-i Kemah ve tevâbi-u-hâ.

023958 Buçuk

Kars ve Tevâbi-u-hâ.

076505

Kazâ'-i Karahisar ve Tevâbi-u-hâ.

005865

Kazâ'-i Kovans tâbi-i Gümüşhâne.

452741 Buçuk

YEKÛN

Kalem-i mezbûr dâhilinde vâki zikr-i âtî bazı kazâlardan hâsıl olan hâne-i avâriz ve bedel-i nüzl mallarının esâmesidir :

0750 Kuruş	Nefs-i şehri-i Erzurum.
3000 Kuruş	Ova-yı Erzurum.
2500 Kuruş	Kazâ'-i Tercan.
0900 Kuruş	Kazâ'-i Erzincan.
0700 Kuruş	Kazâ'-i Bayburt.
7850 Kuruş	YEKÛN
0500 Kuruş	Kazâ'-i Tortum.
1900 Kuruş	Kazâ'-i Hınıs-Tekman.
10250 Kuruş	YEKÛN

YEKÛN-I İCMÂL-İ HÂSİLÂT GAYR-EZ MASÂRİFÂT :

452741 Buçuk kuruş	Mâl-i cizye.
010250 kuruş	Mâl-i avâriz ve bedel-i nüzl.
462991 Buçuk kuruş	YEKÛN

Sene-i merkûme mahsûben mâl-i mezkûrden memhûr makbûz senedâtü mücibince bâ-irâde-i seniyye Asâkir-i Mansûre'nin maâş ve mâhiyye ve tayinât ve masârif-i sâireleriychün Erzurum Vâlisi ve aktâr-ı Şarkîyye Seraskeri devletlü übhetlü veliyyün'ni'am Esad Paşa hazretlerine ve Asâkir-i merkûme müdiri Hüseyin Ağa'ya itâ olunan mebâliğ-i mezkûrun esâmesidir :

KURUŞ :

VERİLDİĞİ YER :

81015	Ğurre-i S/250 Asâkir-i merkûmenin 49 senesi zilka'de-ye mahsûben müşârün-ileyh hazretlerine verilen maâş ve mâhiyyeleri.
81910	20/S/250 Asâkir-i merkûmenin 49 senesi zilhiccesine mahsûben müşârün-ileyh hazretlerine verilen maâş ve mâhiyyeleri.
83420	20/S/250 Asâkir-i merkûmenin 50 senesi muharremü'l-harâmına mahsûben müşârün-ileyh hazretlerine verilen maâş ve mâhiyyeleri.
84560	3/Ra/250 Asâkir-i merkûmenin 50 senesi saferine mahsûben müşârün-ileyh hazretlerine verilen maâş ve mâhiyyeleri.

42306	7/S/250 Tımarlı süvâri Asâkir-i mansûrenin 49 senesi Ramazan-ı şerif ğurresinden safer nihayetine kadar 6 aylık tayînât bahâları için müdür Hüseyin Ağaya.
373211	YEKÛN
040002	3/Ş/250 Piyâde Asâkir-i mansûrenin cemâziyelâhir'e mahsûben tayînât bahâları için müdür Hüseyin Ağaya itâ olunan.
044767	1/Z/250 Kars'ta mevcut üçüncü tabur Asâkir-i Mansûrenin bir rebî-ülevvelinden zilkade onüçüncü gününe kadar gayr-ez makbuz tayînâtı için müdür Hüseyin Ağaya verilen.
004208	1/Ş/250 Altıncı Süvâri Asâkir-i merkûmenin Bir Şabanından zilkade onüçüncü gününe kadar gayr-ez makbuz müdür Hüseyin Ağaya verilen.
462188	Kuruş YEKÛN

Mâl-i mezkûrden ba-senedât-ı zahriyye verilen vazâifin esâmesidir :

KURUŞ :	VERİLDİĞİ YER :
88 Buçuk	Ba-sened-i zahriyye Hakkı Efendi birader-zâdesi Abdülaziz Efendiye.
88 Buçuk	Ba-sened-i zahriyye Efendi-i mûmâ-ileyh'in birâder-zâdesi Şeyh İbrâhim Efendiye.
88 Buçuk	Ba-sened-i zahriyye (ملاط) vazifesi.
59	Ba-sened-i zahriyye (ملاط) vazifesi.
65 Buçuk	Ba-sened-i zahriyye Gürcü Mehmed Paşa Camii hademesi vazifesi.
390 Kuruş	YEKÛN
118	Ba-sened-i zahriyye Mahmut Ağa vazifesi.
057 Buçuk	Ba-sened-i zahriyye Vâiz Hayrullah Efendi vazifesi.
008 Buçuk	Ba-sened-i zahriyye Farraş İbrahim Halife vazifesi.
090	Ba-sened-i zahriyye Erzincanda Gülâbi Bey camii hademesi vazifesi.
019 Buçuk	Ba-sened-i zahriyye Abdüllâtif vazifesi.
683 Buçuk	kuruş YEKÛN
039 Buçuk	Ba-sened-i zahriyye İlyas Paşa su yolcularının vazifesi.
022	Ba-sened-i zahriyye Abdurrahman an akraba-i evliya-zâde vazifesi.

745 Kuruş	YEKÛN
058 Buçuk	Ba-sened-i zahriyye Velüyüddin ve Abdülkadir ve Mehmet (ولدان) Ali Çavuş vazifesi.
803 Buçuk	kuruş YEKÛN

YEKÛN-I İCMÂL-İ MASÂRİFÂT :

462188	Kuruş	Sahife-i evvel zîrinde mestûr Asâkir-i Mansûrenin maâş ve mâhiyye ve tayînât-ı lâzimesi.
000803	Buçuk	kuruş Ber-vech-i Bâla oniki kıt'a senedat-ı zahriyye mucibince verilen vazâyifât.
462991	Buçuk	kuruş YEKÛN

YEKÛN-I İCMÂL :

462991	Buçuk	kuruş Yekûn-ı icmâl-i hâsılât.
462991	Buçuk	kuruş Yekûn-ı icmâl-i masârifât.
000000		

Ber-vech-i meşrûh

Sene-i merkûme mahsûben kalem-i mezbûr dâhilinde vâki-kuzza ve kurâsında kâin ehl-i zimmet re'ayasının cizye-i şer'iye ve avâriz ve bedel-i nüzl malları deşteri nâtuk olduğu üzere ber-vech-i bâla yekûn-ı deşter-i icmâl dört yük altmış iki bin dokuz yüz doksan bir buçuk kuruş'a resîde olup Asâkir-i mansûrenin maâş ve mâhiyye ve tayînât bahâları ve on üç kıt'a zahriyye senedâtı mûcibince verilen vazâyifât ledel-ıfrâz vâridât-ı mezkûrle masârifât bi'l-muvâzene bâki birşey görünmemiş olmağla işbu mahalle şerh verilerek temhîr olundu.

(Mühür)

Esseyid Hüseyin Rüştü

(Mühür)

Esseyid Halil Sıdki

KUŞÂD OLUNAN CİZYE BOHÇASI VÂCİB SENE 250 :

Evrâk-ı Alâ:	Evrak-ı Evsat:	Evrâk-ı Ednâ:	
1300	14500	1837	Bohça 1
1837	10418	3041	Diğer Bohça 1
3137	24918	4878	YEKÛN
371	15358	3020	Masârifât
2766	9560	1858	[Tevzî edilemiyen]

ZIKR-İ ÂTİ KAZÂLARA SARF OLUNAN EVRÂK-I CİZYE :

Alâ :	Evsat :	Ednâ :	
Aded	Aded	Aded	
57	1057	217	Nefs-i şehri-i Erzurum.
25	1836	323	Ova-yı Erzurum.
18	1433	164	Kazâ'-i Pasin-i Ulyâ.
7	470	78	Kazâ'-i Pasin-i Süflâ.
7	244	00	Kazâ'-i İspir.
114	5040	782	YEKÛN
5	70	15	Kazâ'-i Tortum.
10	793	177	Kazâ'-i Bayburt.
00	550	240	Kazâ'-i Hınıs-Tekman.
15	1209	161	Kazâ'-i Tercan.
102	1214	314	Kazâ'-i Erzincan.
246	8876	1689	YEKÛN
48	618	59	Kazâ'-i Kemah ve tevabi'u-hâ.
10	1390	150	Kazâ'-i Kiğı.
2	830	62	Kars ve tevabi'u-hâ.
20	157	17	Kazâ'-i Kovans ve tevabi'u-hâ.
45	2487	243	Kazâ'-i Karahisar ve tevabi'u-hâ.
371	14358	2220	YEKÛN
000	1000	800	Erzurum Vâlisi ve aktarı Şarkıyye Seraskeri devletlü veliyyün'ni-am Esad Paşa hazretlerinin Van'a gönderdiği.

BOHÇA-İ EVRÂK-I CİZYE-İ ERZURUM VÂCİB SENE 250 :

Evrâk-ı alâ:	Evrâk-ı evsat:	Evrâk-ı ednâ:	
Aded	Aded	Aded	a
3137	24918	4878	[Açılan bohçalardan çıkan evrak]
371	15358	3020	Ber-vech-i bâlâ sarf olunan evrak fûrû-nihâde.
2766	9560	1858	[TEVZİ EDİLEMEYİP ARTAN].

Ber-vech-i meşrûh

Balâda terkîm olunduğu üzere küşâd olunan iki kıt'a Cizye Bohçasından ber-mucib-i terkîm Nefs-i Erzurum ve kazâlarına sarf olunan evrâk ve

müşârûn-ileyh hazretlerinin Van'a gönderdiği evrâk-ı cizye lede'l-ıfraz bâki iki bin yedi yüz altmış altı adet alâ evrâk ve dokuz bin beş yüz altmış adet evrâk-ı evsat ve bin sekizyüz elli sekiz adet evrâk-ı ednâ bâki kalmış ve bu def'a takdim kılınmış olduğu işbu mahalle şerh verilerek temhir olundu.

(Mühür)

Esseyid Hüseyin Rüştü

(Mühür)

Esseyid Halil Sıdkı

Defterlerin tetkikinden anlaşılacağı gibi Erzurum ve havalisinde reâyâ nüfusu bir hayli azalmıştır. Eski kayıtlara göre tanzim edilmiş olan cizye evrâkından toplam 34324 adedi tevzi edilemediği için geriye iade edilmiştir.

Erzurum ve havalisinde görülen bu azalma ileriki senelerde daha da arttı. Bilhassa tanzimât'ın ilk yıllarında bölgede baş gösteren kıtlık ve salgın hastalıklar yüzünden bir çok reâyâ Rusya'ya ve diğer bölgelere göç etmiştir. Erzurum Valisi Halil Kâmilî Paşa'nın 8/Haziran/1841 tarihli bir raporundan anlaşıldığına göre, yalnız Muş ve havâlisinden 11000 hânedan fazla reâyâ başka yerlere göç etmiştir²⁷.

Kâmilî Paşa'nın almış olduğu tedbirler sayesinde kıtlık ve pahalılıkla mücâdele edildi. Bölgenin asâyişi sağlandıktan sonra yerlerini terk edenler tekrar yerlerine iade edilmeğe başlandı. Bu arada Rusya'ya gitmiş olanların ekserisi geriye dönmiyerek orada yerleşti. Bir kısmı Rus vatandaşlığını kabul ederek tekrar Türkiye'ye döndü. Bunun başlıca sebebi, yabancı uyruklu tüccârların Türkiye'de geniş imtiyazlarının olması idi. Bilhassa ticâretle meşgul olan Ermeni ve Rûmlar bu yolu tercih ederek, bir taraftan Rusyanın desteğini sağladılar bir taraftan da geniş ticârî haklardan yararlandılar. Bu gibi kimseler eskiden olduğu gibi yine aynı evlerinde oturuyor ve ticâretlerini yapıyorlardı. Ama Türk vatandaşı değillerdi. Belki dünyanın hiç bir yerinde görülmeyen bu garip durum her geçen gün arttı. Yabancı uyruklu reâyâ'nın sayısı gittikçe çoğaldı. Fakat 1853-56 Kırım harpleri sırasında durum birdenbire değişik bir hal aldı. Rusya ile harbe giren Osmanlı Devleti, bütün Rus uyruklularının 24 saat içinde Türkiyeyi terketmelerini isteyen bir genelge yayınladı. Bunun üzerine Rus pasaportu taşıyan reâyâ, kendilerinin Türk vatandaşı olduklarını iddia etmeğe başladılar. Bir sürü diplomatik işlerden sonra bu mes'ele halledilebildi. Rus tabiiyetinde bulunanlar yurt dışına çıkartıldılar.

Halil Kâmilî Paşa'nın Valiliği sırasında Erzurum reâyasının yeniden

27 BA., *Irade tasnifi, Dahiliyye*, Nr. 2048.

sayımı yapıldı. Halâ eski kayıtlara göre tevzi edilen cizye vergisinin toplanması sırasında bir çok usulsüzlükler oluyordu. İhâleyi alan kimse elindeki senetlerin hepsini tevzi etmek istiyordu. Halbuki mükelleflerin pek çoğu şuraya buraya gitmiş veya ölmüş olduğundan bu mümkün değildi. Cizyedârlar ellerindeki senetleri mevcut bulunan reâyâ'ya tevzi ederek olmiyanların cizyesini de zorla onlardan alıyorlardı. Bu da reâyânın sızlanmalarına ve yabancı devletlerin çeşitli şikâyetlerine sebep oluyordu.

Erzurum reâyası patrikleri vasıtasıyla Bâb-ı âliye müracaat ederek, mevcut reâyânın yeniden yazılmasını istediler²⁸. Bunun üzerine mes'ele Vâliden soruldu. Vâli Kâmilî Paşa verdiği cevapta, ölen veya başka yere gidenlerin cizyelerinin de mevcut reâyadan tahsil edildiğini doğruluyor, buna rağmen Erzurum cizye gelirinin tam olarak toplanamadığını belirterek, eski vâli Hafız Paşanın hâlâ Erzurum Kalemî Gebrân cizyesi malından alacağı bulunduğunu yazıyor²⁹. Cizye gelirinin Erzurum için önemine de temas eden Kâmilî Paşa, gelirin artması için bazı tedbirler teklif ediyor. Erzurum reâyasının yeniden sayımı yapıldığı takdirde, başka yerlerden gelmiş veya yeni bölüğe çağına ermiş fakat defterlerde kayıtlı bulunmayan nice reâyânın ortaya çıkacağını ve cizye gelirinin eskisine nazaran daha da artacağını bildirdi. Gönderilecek sayım memurunun bütün masraflarının kendisi tarafından karşılanacağını bildiren Vâlinin teklifi Meclis-i valâ'da müzakere edildi. Erzurum tanzimât harici bir eyâlet olduğu için vergilerinin halâ iltizam usulüne göre tahsil edildiği, cizyeden doğacak zararın mültezimlere ve dolayısıyla bu iltizamlarda menfaati olan eyâlet müşirlerine ait olduğundan, yeni sayım yapıldığı takdirde eski kayıtlarda bulunmayan bir çok mükellefin ortaya çıkacağı ve cizye gelirinin artarak eski borçların dahi ödeneceği kanaatine varıldı. Derhal bir dirayetli memur seçilerek Erzuruma gönderilmesine karar verildi³⁰.

6 Muharrem 1258 (17-2-1842) tarihinde çıkan irâdeyle Hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyûn'dan Cerîde Muhâsebesi Baş kâtibi Esseyyid Mustafa Refik Bey' sayım işi için görevlendirildi. Erzurum cizyesinin 1258 yılında da yine eski kayıtlara göre ve eski bedeli üzerinden maktûen Müşîr Kâmilî Paşaya ihale edilmesi ve gelecek seneden itibaren yeni kayıtlara göre ihalelerin yapılması emredildi³¹.

Derhal görevine başlayan Mustafa Refik Bey, Erzurum merkez sancağına bağlı kazâ, nahiye, köy ve mahalleleri teker teker dolaşarak ve bizzat

28 BA., *Cevdet tasnifi, Maliye*, Nr. 22496.

29 BA., *Irade tasnifi, Meclis-i Valâ*, Nr. 593 Kâmilî Paşa'nın tahrîrâtı.

30 BA., *Irade tasnifi, Meclis-i Valâ*, Nr. 593 Meclis-i Valâ Mazbatası.

31 BA., *Irade tasnifi, Meclis-i Valâ*, Nr. 593 Sadaret tezkiresi ve irade.

görerek küçük büyük bütün reâyâ erkek nüfusunu tesbit etti. Muntazam defterlere kaydetti. Sayım sırasında mevcut olanları ayrı, başka mahallde bulunanları da ayrı tesbit etti. Bu tesbiti yaparken de mükelleflerin hangi sınıftan olduklarını da alâ, evsat, ednâ, sabî, amelmande, bilâ-varak, beratlu ve pasaportlu diye belirtmiştir. Ayrıca reâyânın meskûn bulunduğu köy ve mahalle sayısı ile mevcut hane sayısını da kaydetmiştir. Boş bulunan köy ve mahalleleri de kırmızı kalemle yanına işaret etmiştir. Eski kayıtlarla yeni kayıtların mukayesi yapılarak nüfusta görülen eksilme veya artış belirtilmiştir.

Mustafa Refik Bey, tanzim ettiği defterlerin birer nüshasını kazâlarda bulunan Deften Nazırlarına, birer nüshasını da baş şehre verdi. Daha tanzimât'ın tatbik edilmediği bir sırada Erzurum hakkında önemli bilgiler veren bu nüfus defterini aynen yayınlıyoruz. Ayrıca defterin ilk sahifesinin foto kopolisini koymayı da uygun bulduk³².

ERZURUM'UN REÂYÂ NÜFUSU³³

Berây-ı ehl-i zimmet-i reâyâ der kazahâ-i mezkûrin der livâ-i Erzurum ki be-marîfet-i Mustafa Refik Bey Efendi an-hâcegân-ı divan-ı hümâyün ser kâtib-i tahrîrât-ı oda-yı (...)³⁴ müceddeden tahrîr ve Deftereş (...)³⁵ 27 kıta Defâtir-i müfredât tahrîr-i vâride ve bu Fermân-ı sâmi.

KAZÂ-İ ERZURUM DER LİVÂ-İ M. (Mezkûr)

REÂYÂ :

BER-MÜCİB-İ DEFTER-İ TAHRİR-İ VÂRİDE

Mahallât : Kurâhâ :

Aded Aded

18 00 Sâkin-i Millet-i Ermeni ve Katolik ve Rûm.

00 52 Sâkin-i Millet-i Ermeni ve Katolik ve Rûm.

18 52 YEKÛN

Hâli Mahallât : Hâli Kurâ' :³⁶

Aded Aded

15 12

32 Bk. Levha III.

33 BA., *Cevdet tasnifi, Dahiliyye*, Nr. 12901.

34 Bu kısım okunamadı.

35 Bu kısım okunamadı.

36 Boş bulunan Mahalle ve Köyler defterlerde kırmızı kalemle işaret edilmiş.

MİZÂN GAYR-EZ MAHALL-İ ÂHAR VE SAİR :

Alâ:	Evsat:	Ednâ:	Sabî:
Neferen	Neferen	Neferen	Neferen
240	1670	620	1132
212	1128	344	0303
028	0542	276	0829

KAZÂ-İ İSPIR DER LİVÂ-İ M.

BER-MÜCİB-İ DEFTER-İ TAHRİR-İ VÂRİDE

Kurâ':	Hâli Kurâ':	Aded
16	Millet-i Ermenî.	2
01	Millet-i Katolik.	
17	YEKÜN	

MEVCUDU :

MAHALL-İ ÂHARDA :

HANEHÂ :

Alâ:	Evsat:	Ednâ:	Sabî:
Neferen	Neferen	Neferen	Neferen
10	368	44	59
00	004	01	02
10	372	45	61

BER-MÜCİB-İ KUYÜD-İ ATIK :

Alâ:	Evsat:	Ednâ:	Sabî:
Neferen	Neferen	Neferen	Neferen
8	335	80	172

MİZÂN :

Alâ:	Evsat:	Ednâ:	Sabî:
Neferen	Neferen	Neferen	Neferen
10	372	Ber-mucib-i tahrir-i cedid.	
08	335	Ber-mucib-i kuyüd-i atik.	
02	037	ZİYÂDESI	

Ednâ: Sabî:

Neferen	Neferen
80	127
46	061
35	111

Ber-mucib-i kuyüd-i atik.
Ber-mucib-i tahrir-i cedid.
NOKSANI

KAZÂ-İ MİCİNGİRT NÂM-I DİĞER PASİN-İ SÜFLÂ DER LİVÂ-İ M.

BER-MÜCİB-İ DEFTER-İ TAHRİR-İ VÂRİDE :

Kurâ' : Çiftlik :

Aded Aded

II I Sâkin-i Ermeni ve Katolik ve Rûm.

Hâli Kurâ' :

Aded

I

MEVCUDU :

MAHALL-İRİŞTEHÂNE HANEHÂ :

ÂHARDA

Alâ:	Evsat:	Ednâ:	Sabî:	Evsat:	Bilâ-varak:	Aded
Neferen	Neferen	Neferen	Neferen	Neferen	Neferen	Aded
17	290	30	32	1	1	114
04	037	02	03	0	0	018
00	009	02	02	0	0	002
21	336	34	37	1	1	134

Millet-i Ermeni.
Millet-i Katolik.
Millet-i Rûm.
YEKÜN

BER-MÜCİB-İ KUYÜD-İ ATIK :

Alâ:	Evsat:	Ednâ:	Sabî:
Neferen	Neferen	Neferen	Neferen
18	606	79	233

MİZÂN GAYR-EZ MAHALL-İ ÂHAR VE SÂİR :

Alâ:	Evsat:	Ednâ:	Sabî:
Neferen	Neferen	Neferen	Neferen
21	Ber-mucib-i tahrir-i cedid	606	79
18	Ber-mucib-i kuyüd-i atik	336	34
03	ZİYÂDESI	270	45

Ber-mucib-i kuyüd-i atik.
Ber-mucib-i tahrir-i cedid.
NOKSANI

KAZÂ-İ TORTUM DER LİVÂ-İ M.

BER-MÜCİB-İ DEFTER-İ TAHRİR-İ VÂRİDE :

Kurâ' :

Aded

4 Sâkin-i Ermeni ve Katolik ve Rûm.

I Millet-i Katolik.

5 YEKÜN

Hâli Kurâ' :

Aded

2

MEVCÜDU : MAHALL-İ ÂHARDA :

Alâ:	Evsat:	Ednâ:	Sabî:	Evsat:	HÂNEHÂ :
Neferen	Neferen	Neferen	Neferen	Neferen	Aded
7	43	9	7	2	27 Millet-i Ermeni.
4	57	3	3	0	22 Millet-i Katolik.
0	03	0	0	0	01 Millet-i Rûm.
11	103	12	10	2	50 YEKÛN

BER-MÜCİB-İ KUYÛD-I ATİK :

Alâ:	Evsat:	Ednâ:	Sab:
Neferen	Neferen	Neferen	Neferen
9	87	12	50

MİZÂN :

Alâ:	Evsat:	Ednâ:	Sabî :
Neferen	Neferen	Neferen	Neferen
11	103	12	50
09	087	12	10
02	016	00	40

KAZÂ'-İ PASİN-İ ULYÂ DER LİVÂ-İ M.

BER-MÜCİB-İ DEFTER-İ TAHRİR-İ VÂRİDE :

Kurâ' :

Aded	Sâkin-i Ermeni ve Katolik ve Rûm.
35	
Hâli Kurâ' :	Hâli Mahallât :
Aded	Aded
16	1

MEVCÜDU :	MAHALL-İ ÂHARDA :	RİŞTEHÂNE :	HÂNEHÂ :
Alâ:	Evsat:	Evsat:	Bilâ-varak:
Neferen	Neferen	Neferen	Neferen
128	1081	1	2
001	0013	0	0
003	0013	0	0
132	1107	1	2

BER-MÜCİB-İ KUYÛD-I ATİK :

Alâ:	Evsat:	Ednâ:	Sabî:
Neferen	Neferen	Neferen	Neferen
72	1515	256	518

MİZÂN GAYR-EZ MAHALL-İ ÂHAR VE SÂİR :

Neferen	Neferen	Ednâ:	Sabî:
Alâ:	Evsat:	Neferen	Neferen
132	1515	256	518
072	1107	079	153
060	0408	177	365

KAZÂ'-İ BAYBURT DER LİVÂ-İ M.

BER-MÜCİB-İ DEFTER-İ TAHRİR-İ VÂRİDE :

Mahallât:	Kurâ' :
Aded	Aded
4	00
0	23
0	06
4	29

Hâli kura' :

Aded

4

MEVCÜDÜ :

MAHALL-I
AHARDA :

Alâ :	Evsat :	Ednâ :	Sabî :	Neferen	Neferen	Neferen	Ednâ :	Sabî :	Neferen	Aded
09	170	20	83	15	177	0	0	0	0	113
34	655	114	270	177	000	2	0	1	0	452
05	038	005	009	000	000	0	0	0	0	019
02	011	000	000	000	000	0	0	0	0	000
50	874	139	362	192	2	2	0	1	0	584

HÂNEHA :

Millet-i Ermeni der kasaba.	113
Millet-i Ermeni der kura'.	452
Millet-i Rûm der kura'.	019
Tüccârîyân-ı Ermeni der kasaba.	000
YEKÜN	584

BER-MÜCİB-İ KUYÜD-I ATİK :

Alâ :	Evsat :	Ednâ :	Sabî :	Neferen	Neferen
21	976	275	587	587	587

MİZÂN GAYR-EZ MAHALL-I AHAR VE SÂİR :

Alâ :	Evsat :	Ednâ :	Sabî :	Neferen	Neferen	Neferen
50	Ber-mücib-i tahrir-i cedid.	976	275	587	587	Ber-mücib-i kuyüd-i atik.
21	Ber-mücib-i kuyüd-i atik.	874	139	362	362	Ber-mücib-i tahrir-i cedid.
29	ZİYÂDESI	102	136	225	225	NOKSANI

KAZÂ'-İ ŞİRAN DER LİVÂ-İ M.

Kazâ-i mezbûrda sâkin zırde muharrer Gümüşhâneli reyânın behersene cizyeleri yine Gümüşhâne tarafından cibâyet olunmakta olduğu defter-i tahrirde meşrûh olmağla şerh verildi.

BER-MÜCİB-İ DEFTER-İ TAHRİR-İ VÂRİDE :

Kurâ' :	Mezraa :	Aded	Aded
2	0	Millet-i Ermeni.	
5	0	Sâkin-i Rûm ve Gümüşhâneli Rûm.	
3	1	Millet-i Rûm-ı Gümüşhâneli.	
10	1	YEKÜN	

Hâli Kurâ' :

Aded

2

MEVCÜDÜ :

Neferen	Neferen	Neferen	Neferen	Aded	
0	10	3	0	2	Millet-i Ermeni.
8	118	22	26	33	Millet-i Rûm.
8	128	25	26	35	YEKÜN
0	108	04	03	48	Millet-i Rûm-ı Gümüşhâneli.
8	236	29	29	83	YEKÜN

BER-MÜCİB-İ KUYÜD-I ATİK :

Alâ :	Evsat :	Ednâ :	Sabî :	Neferen	Neferen
1	180	78	64	Yerli	
0	032	03	10	Gümüşhâneli:	
1	212	81	74	YEKÜN	

MİZÂN GAYR-EZ GÜMÜŞHANELİ :

Alâ.	Neferen	Evsat : Neferen	Ednâ : Neferen	Neferen	Sabî : Neferen
8	Ber-mücb-i tahrîr-i cedîd.	180	80	64	Ber-mücb-i kuyûd-ı atîk.
1	Ber-mücb-i kuyûd-ı atîk.	128	25	26	Ber-mücb-i tahrîr-i cedîd.
7	ZİYADESİ	052	53	38	NOKSANI

KAZÂ-I TERCAN DER LİVÂ-I M.

BER-MÜCİB-İ DEFTER-İ TAHRİR-İ VÂRİDE :

Kurâ' :

Aded

37 Millet-i Ermenî.

01 Millet-i Rûm.

38 YEKÜN

Hâli kurâ' :

Aded

4

MEVCÛDU :

MAHALL-İ ÂHARDA :

RİŞTEHÂNE: HÂNEHÂ.

Neferen	Neferen	Neferen	Neferen	Neferen	Neferen	Aded :
Alâ: Evsat : Ednâ : Sabî :	Alâ: Evsat : Ednâ : Sabî :	Bilâ-varak :	Evsat :	Aded :		
69 1100 189 325	2 162 6 2	1 620	Millet-i Ermenî.	1		620
03 0032 007 004	0 002 0 0	0 018	Millet-i Rûm.	0		018
72 1102 196 369	2 164 6 2	1 638	YEKÜN	1		638

Alâ:	Evsat:	Ednâ:	Sabî:
Neferen	Neferen	Neferen	Neferen
69	1162	205	789

BER-MÜCİB-İ KUYÛD-I ATİK :

MİZÂN :

Alâ :	Evsat :	Ednâ :	Sabî :
Neferen	Neferen	Neferen	Neferen
72	1162	205	789
69	1132	196	329
03	0030	009	460

[UMUMİ YEKÛN ve NİZÂMI

MEVCÛDU :

Alâ :	Evsat :	Ednâ :	Sabî :	Muâf :	Tüccâr-ı Avrupa :	Beratlı :	Pasaportlu :
Neferen	Neferen	Neferen	Neferen	Neferen	Neferen	Neferen	Neferen
943	8171	1545	2897	7	8	3	1

MAHALL-İ ÂHARDA :

RİŞTEHÂNE :

Alâ:	Evsat:	Ednâ:	Sabî:	Bilâ-varak:	Evsat:	Bilâ-varak:
Neferen	Neferen	Neferen	Neferen	Neferen	Neferen	Neferen
75	1509	43	2	9	9	7

BER-MÜCİB-İ KUYÛD-I ATİK :

Alâ :	Evsat :	Ednâ :	Sabî :
Neferen	Neferen	Neferen	Neferen
992	10131	2867	5566

YEKÛN : 19556

MİZÂN GAYR-EZ MAHALL-İ ÂHAR VE SÂİRE VE GÜMÜŞHANELİ:

Alâ :	Evsat :	Ednâ :	Sıbyân :	
Neferen	Neferen	Neferen	Neferen	
992	10131	2867	5566	Ber-mûcib-i kuyûd-ı atık.
943	08171	1545	2897	Ber-mûcib-i tahrîr-i cedid.
049	01960	1322	2669	NOKSANI

Fermân-ı sâmilîleri buyrulduğu üzere defâtir-i vâride muharrer mahalât ve kurâ' kuyûdiyle lede't-tatbîk cümlesi mutâbîk bulunmuş olduğundan mâada biraz kurâ' dahi bu def'a müceddeden yazılmış ve esâmî-i nüfûs-ı zükûru dahi Ber-mûcib-i usûl-i cerîde tefrîk ve tâdad ve mevcûd-i sâbikileriyle mîzân olundukda ziyâde ve noksanı keyfiyeti veçh-i meşruh üzeredir, fermân. 15/Ş/1258 (21-9-1842)

Yukarıda da belirttiğimi zğibi yeni mükelleflerin ortaya çıkarılacağı ve cizye gelirinin artabileceği düşüncesiyle yapılan reâyâ nüfus sayımı istenilen neticeyi vermedi. Yukarıda aynen yayınladığımız defterlerden de açıkça anlaşılacağı gibi, eski kayıtlarla yeni kayıtlar arasında toplam 6000 kişt noksan gözükmektedir. Cizye geliri hesaplandığı taktirde eski kayıtlara göre 68220 kuruş eksik olduğu anlaşılmaktadır³⁸.

Bu tahrîr defterleri, muhâsebe meclisinin mazbatası Meclis-i Umumi'de görüşüldü. Erzurum eyâleti cizyesinden düşülmesi gereken 68220 kuruş'un mevcut reâyadan alınmasının Padişahın adaleyle bağdaşamayacağı belirtilerek, daha önce alınan karar gereğince 1258 senesi cizye bedelinin eskisi gibi Müşir Kâmilî Paşaya ihale edilmesine ve 1259 yılından itibaren de düşülmesi gereken miktar çıkarıldıktan sonra toplanmasına karar verildi³⁹.

Tanzimât Fermânı'nın getirmiş olduğu yenilikler tatbik edilinceye kadar Erzurum'un vergi durumu yoluna konulamamıştır. Fermân hükümlerinin 1261 (1845) yılından itibaren bu serhât eyâletimizde de tatbikine başlanması üzerine, vergilerin tevzi ve tahsilinde bazı önemli tedbirler alınmıştır. Fakat hiçbir hazırlık yapılmadan girilen faaliyetler, çeşitli güçlükleri de beraberinde getirmiştir⁴⁰. Merkezde başlayan iktidar kavgaları yüzünden bu önem-

38 BA., *Cevdet tasnifi, Maliye*, Nr. 22496.

39 BA., *Irade tasnifi, Meclis-i Valâ*, Nr. 907.

40 Tanzimât'ın tatbiki ve karşılaşılan güçlükler hakkında geniş malûmat için bk. Cevdet Küçük, *Tanzimât devrinde Erzurum* (Basılmamış doktora tezi, İstanbul 1975).

li eyâletimiz ihmal edilmiş ve halkı şuraya buraya göç etmek zorunda kalmıştır. Cizye, Avrupalıların en çok gözlerine batan bir vergi olduğu için kendilerini memnun etmek düşüncesiyle, Tanzimâtın ilânında ilk iş olarak ele alındı. Yapılan ıslahatlar hiçbir netice vermeyince cizye vergisi 1272 (1855) yılında ilga edildi. Bunun yerine «bedel-i askerî» tahsis edildi. Meşrutiyetin ilânından sonra Hıristiyanların da askere alınması kararlaştırıldığından 1325 (1907) yılından itibaren bedel-i askerî de ilga edildi.

CEVDET KÜÇÜK

توضیح آنست که این جدول در حق عیال و اطفال و غیره که در این جدول درج شده است و در این جدول درج شده است...

Table with 5 columns: نفع شهر ارضیه, قضا با این بیکرد, قضا توفیق, قضا ارضیه, قضا با این بیکرد. Values include 28500, 28500, 28500, 28500, 28500.

ایالت تبریز از حقوق واقع در این ایالتی بعضی قضا در حق حاصل است...

Table with 2 columns: قضا با این بیکرد, قضا توفیق. Values include 28500, 28500.

Table with 2 columns: قضا با این بیکرد, قضا توفیق. Values include 28500, 28500.

Table with 2 columns: قضا با این بیکرد, قضا توفیق. Values include 28500, 28500.

سنة مرفوعة کتبنا مالی مکفونون کبود معین سندی مشتمله بالاراده سندی...

Table with 2 columns: قضا با این بیکرد, قضا توفیق. Values include 28500, 28500.

مال مکفونون سنة مرفوعة کتبنا مالی مکفونون کبود معین سندی...

Levha I

Large handwritten table with multiple columns and rows, containing various numerical entries and text in Persian script.

Table with 2 columns: قضا با این بیکرد, قضا توفیق. Values include 28500, 28500.

Levha II

Handwritten musical notation on a page, featuring several staves with notes and lyrics in Ottoman Turkish script. The notation includes various musical symbols, clefs, and rhythmic markings. The text is written in a cursive style, typical of Ottoman manuscripts. The page is divided into sections by horizontal lines, with some sections containing large, stylized calligraphic elements. The overall appearance is that of a historical musical score or manuscript page.

Levha III